

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Armando Salvatore, Roberto Tottoli ve Babak Rahimi
(ed.), *Wiley Blackwell İslam Tarihi: Yeni Bir Yorum.*
(çev. İsmail Hakkı Yılmaz)
İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2022, 712 Sayfa.**

Zahit ATÇIL*

İslam tarihi derslerinin müfredatını oluşturan bir tarihçinin karşısında iki temel soru bulunmaktadır: 1) İslam tarihi ne zaman başlar? 2) İslam tarihi ne zaman biter? Bu sorulardan birincisine verilen cevapların bir kısmı, İslam tarihini ilk insan Hz. Âdem ile başlatırken bir kısmı da İslam peygamberi Hz. Muhammed'in hayatı (ö. 11/632) ile başlatmaktadır. Her iki cevap da kendi perspektifinden doğru kabul edilebilir. İslam tarihini Hz. Peygamber ile başlatmanın evrensel bir tarih anlatısı ile daha uyumlu olabileceği de söylenebilir. İkinci soruya ise İslam tarihinin halen devam etmekte olduğunu söyleyerek cevap vermek daha kolay gibi durmaktadır. Ancak, bu kadar geniş dönemi kapsayacak bir İslam tarihi müfredatını hazırlamak da bir o kadar zordur. Bu durumda 6. yüzyılın sonundan (veya 7. yüzyılın başlarından) 21. yüzyıla kadar İslam tarihini anlatmak nasıl mümkün olabilir? Yaygın olan İslam tarihi ders müfredatları ve bunlarla bağlantılı olarak hazırlanan ders kitapları, İslam tarihini kabaca 13. yüzyılın ortalarında, genellikle 1258 yılında Abbasi hilafetinin bitişi ile tamamlamaktaydı. Bu durum gerek Arap merkezlikten gerekse modern zamanlarda Müslümanların karşılaştığı meydan okumalardan kaynaklanmış gözükse de sanki İslam tarihi anlatısı ilk 6-7 yüzyıl ile sınırlı tutulmuştur.

Şimdiye kadar İslam tarihini bir bütün olarak ve Müslümanların iç dinamikleriyle anlatan en kapsamlı kitap Marshall G.S. Hodgson'un *The Venture of Islam* (Türkçesi: *İslam'ın Serüveni*) isimli eseri idi.¹ Her ne kadar yazılış amacı bu yönde olsa da Hodgson'un bu eserini gerek uzunluğu gerekse yoğun analizleri nedeniyle lisans seviyesinde bir İslam tarihi derslerinde okutmak pek mümkün olmuyordu. Hodgson'un açtığı yolda ilerleyerek bir bütün İslam tarihi anlatmak ve okunması daha kolay kısa bir kitap oluşturmak amacıyla bir araya gelen tarihçiler Armando Salvatore, Roberto Tottoli ve Babak Rahimi'nin editörlüğünde, burada tanıtım ve değerlendirmesini yapacağımız *The Wiley Blackwell The History of Islam* isimli eser bir araya getirildi (2018). Bu eser İsmail Hakkı Yılmaz'ın çevirisi ile Türkçe olarak VakıfBank Kültür Yayınları'ndan basılarak okuyucu ile buluştu (2022).

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü, zahit.atcil@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1505-7769

1 Bu eserin değerlendirmesi için bkz. Zahit Atçıl, "Bir Serüven Olarak İslam Tarihi: Marshall G.S. Hodgson ve İslam'ın Serüveni", *İslam Araştırmaları Dergisi* 43 (2020), 183-193.

2008 yılında ilk defa Wiley Blackwell editörleri ile bu projeyi müzakere eden Armando Salvatore, kitabın hazırlanması için İslam tarihinin farklı alanlarında çalışan uzmanları bir araya getirmiş ve editörlük rolünü Roberto Tottoli ve Babak Rahimi ile paylaşarak kitabı hazırlamış. Kitap, İslam'ın doğduğu zamanlarda Afro-Avrasya ana kıtasının durumunu tartışarak başlıyor ve Müslümanların yaşadıkları tecrübeleri 21. yüzyıla kadar getiriyor. Genel olarak Hodgson'un *İslam'ın Serüveni* kitabının benimsediği dönemlendirme ve yaklaşımı esas alarak kitabı kurgulayan editörler, Hodgson'un yaklaşımını ve iddialarını tartışarak İslam tarihini anlatmayı amaçlamaktadırlar. Önsözde, Salvatore kitabın temel hedefini, "okuyucunun (...) Afrika ve Avrasya'nın geniş, medeniyet ötesi dinamiklerini kavramak için bilinmesi gereken karmaşık bir gelenek ve medeniyeti anlamasına yardımcı" olmak diye ifade etmektedir (s. 20). Bu çerçevede genel İslam anlatılarında varsayılan "Batı'nın hegemonik gücüne boyun eğdiği" bir son ile biten İslam tarihi hikayesinde olan teleolojik bakış açısından kurtularak Müslüman halkların farklı coğrafyalardan gelen arka planları ile İslami yoğrulmanın birlikte anlatımını sunmak istemektedirler.

Wiley Blackwell İslam Tarihi, Hodgson'un kitabında yaptığına benzer bir dönemlendirme ile İslam tarihini aktarmaya çalışmaktadır. Hodgson'un 6 kısımda incelediği tarih, Salvatore ve diğer editörlerin tercihine göre 7 kısımda incelenmektedir. İlk olarak "Geç Antik Başlangıçlar" başlığı altında yer alan I. Kısım, İslam'ın doğduğu zamanlarda Arabistan'ın etrafındaki dünyada görülen siyasi, iktisadi, sosyal ve dini eğilimleri incelemektedir. Bu kısmın başlığından editörlerin İslam'ın doğuşunu Peter Brown'un kavramsallaştırmasından hareketle Geç Antik Çağ bağlamında değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.² Hodgson, 692 yılında Abdülmelik ile Emevilerin gücü tek elde toplamasına kadarki zamanı "İslami Kaynaşma" olarak belirlemesine karşın, editörler bu kitapta birinci kısmı 661'de Hulefa-i Raşidin dönemini kapsayacak şekilde bir dönem olarak tasavvur etmektedirler. Bu kısımda, George Hatke, Mezopotamya'daki tarım, ticaret ve hayvancılığı; Isabel Toral-Niehoff ise Sasani-Bizans rekabetinin Arap halklar üzerindeki etkisini; ve Muhammed A. Bamyeh de Arabistan'daki toplumsal örgütlenmeleri incelemektedir. Bu kısım Anna Ayşe Akasoy'un, Hz. Muhammed'in mesajını ve liderliğini incelediği bölüm ile bitmektedir. Akasoy, yazdığı bölümü "Medine Anayasası" etrafında şekillendirip daha ziyade Medine dönemine odaklanarak 661'e kadar ayrıntısız bir anlatım sunmaktadır. Genel olarak, bu kısmın ana odak noktasını İslamiyet'in doğuşundan önceki dünyanın incelenmesi ve İslam tarihinde etkisi görülecek unsurların analizi oluşturmaktadır.

İkinci kısmın ana başlığı hem Hodgson'da hem de *Wiley Blackwell İslam Tarihi*'nde aynıdır: "Yüksek Halifelik." Bu kısım halifenin siyasi, sosyal ve dini hareketlerde merkezde olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Amira K. Bennison, Emevi ve Abbasi halifeliğinin etkin olduğu dönemlerdeki siyasi gelişmeleri incelemektedir. Bu dönemde Arapça bürokraside ve edebi türlerin hemen hepsinde yazın dili olarak benimsendi ve Arap hakimiyeti İslam'ın

2 Peter Brown, *The world of late antiquity: from Marcus Aurelius to Muhammad* (London: Thames and Hudson, 1971). Türkçesi için bkz. Peter Brown, *Geç antikçağ dünyası*, çev. Turhan Kaçar (İstanbul: Alfa, 2017).

yayıldığı topraklarda tahkim edildi. Devin Stewart, mezheplerin oluşum sürecinde dini ve siyasi gelişmeleri incelediği bölümünde, bir taraftan hadis rivayet faaliyetlerini, diğer taraftan da itikadî ve ameli prensiplerin akıl yürütmeye dayalı olarak belirlenme aşamalarını tartışmaktadır. Ahmet Karamustafa, yüksek halifelik döneminde merkezi gücün karşısında din-darlık temelli muhalefetin ortaya çıktığı formlar olarak Şiiliği ve tasavvufu incelemektedir. Paul L. Heck ise bilginin aktarım yolları ve metotları çerçevesinde hadis, felsefe ve kelam faaliyetlerini anlatmaktadır. Bu kısım genel olarak dönemin siyasi ve entelektüel gelişmelerini yansıtmakla birlikte, Hodgson'un kitabında gördüğümüz fikhî tartışmalar, şiir ve nesir edebiyat ürünlerinin tanıtılması gibi konu başlıklarına yeterince yer vermemiştir.

Üçüncü kısım 946-1258 yılları arasını kapsayan Erken Orta dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde İslam tarihinin ana odak noktasını halifelik yerine çevresel hanedanlar, emirler ve güçler oluşturmaktadır. Amira K. Bennison, Büveyhilerin Abbasi hilafet merkezi Bağdat'ı ele geçirmesi ile başlayan süreci analiz ederek, bölgesel güçlerin (Büveyhiler, Selçuklular, Eyyubiler, Murâbitlar ve Muvahhidler vb.) otonom siyasi yapılar kurmasını incelemektedir. Bruce Fudge, hem Onikinci Şii mensubu Büveyhilerin ve hem de İsmailî Fatımîlerin, Sünni Abbasi halifeliğini siyasi ve ideolojik açılardan tehdit etmesini ve 11. yüzyılın ortalarından itibaren Selçuklularla gelen Sünni hilafetin canlanmasını ve bilgi aktarım ortamlarını teşkil etme sürecini anlatmaktadır. Asma Afsaruddin ise bu dönemde Sünniler ve Şiiiler arasında yaşanan meşruiyet tartışmalarını ve geliştirilen argümanları tartışmaktadır. Bu kısmın son bölümünde Babak Rahimi ve Armando Salvatore, şehir-kır-göçebelik üçgeninde dönen tasavvufî ağları incelemekte ve tarikatların ortaya çıkması ile beliren tasavvufî kavramları tanıtmaktadır.

Kitabın dördüncü kısmı Abbasi halifeliğinin son bulmasından (1258) İstanbul'un fetihine (1453) kadarki döneme odaklanmaktadır. Hodgson bu dönemi "Moğol Prestiji Çağı" olarak isimlendirirken bu kitabın editörleri de Moğolların istilası sonrasında İslam dünyasının durumunu anlatmaya girişmektedirler. Michele Bernardini, Moğol istilası sonrasında İslam dünyasında ortaya çıkan siyasi bölünmeleri ve yeni yükselen emirliklerin (mesela Timurlular vb.) Moğol mirasını sahiplenme eğilimlerini tartışmaktadır. Caterina Bori, kelam ve fıkıh alanlarında Moğol istilası sonrasında yaşanan muhafazakarlık tartışmalarına değinmektedir. Babak Rahimi, binyılcılık ve ütopyacı akımlar çerçevesinde Sünni ve Şii öğretilerin yerleşmesini incelerken bu dönemde tasavvufî ekollerin yayılmasının nasıl mümkün olduğunu tartışmaktadır. Devin Dewese de tarikatların yaygınlaşmasını ve bu bağlamda ortaya çıkan müşid-mürîd ilişkilerini ve tarikat silsilelerinin oluşmasını incelemektedir. Dördüncü kısımda genel olarak tasavvufî akımların incelenmesine ağırlık verilip, siyasi ve sosyal gelişmelerin geri planda bırakıldığı gözlemlenmektedir.

Beşinci kısım erken modern döneme odaklanmaktadır. Hodgson'un dönemlendirmesi kabaca 1500-1789 arasında Barut İmparatorlukları dönemi iken, bu kitapta süre 1453-1683 arası olarak benimsenmiştir. Bu karşılaştırmaya göre Hodgson, Safevîlerin ortaya çıkışını dönemin

başlangıcı olarak alırken bu kitabın editörleri Osmanlıların İstanbul'u fethini esas almışlar ve yine Osmanlıların II. Viyana seferi ile bitirmişler. Bu haliyle bu kitap, Osmanlı tarihi çerçevesinde İslam tarihini izliyor intibai uyandırmaktadır. Matthew Melvin-Koushki, üç İslam imparatorluğunun (Osmanlı, Safevi ve Babür) dini-siyasi meşruiyet araçlarını tartışır. Aynı minvalde devam eden A. Azfar Moin, dini ideojik meşruiyet iddiaları ile bu üç imparatorlukta ulema ilişkilerinin nasıl şekillendiğini incelemektedir. Sajjad Rizvi, 15. yüzyıl sonrasında Timurlu topraklarında var olan felsefi ve entelektüel gelişmeleri tanıtmaktadır. Özellikle Moğol öncesi dönemde yaşamış İslam filozoflarından sonra varsayılan felsefi durağanlığın aslında geçerli olmadığını iddia etmektedir. Rachida Chih ise tarikatların yayılmasında hac yolculuklarının etkisini incelemektedir. Özellikle Güney Asya'da yayılan tasavvufi ekollerin bölgedeki dönüştürücü etkisine vurgu yapmaktadır. Bu kısımda göze çarpan eksiklik, üç imparatorluğun hâkim olduğu iki yüzyıldan fazla bir sürenin siyasi tarihine ve sanat/mimari alanlarındaki gelişmelere çok az değinilmiş olmasıdır. Her ne kadar en başta bu dönem "Medeniyetin Doruk Noktası" olarak isimlendirilmiş olsa da ne askeri başarılarla ne de medeniyet ürünleri olarak zikredilebilecek maddi kültüre yeterince yer verilmediği gözlemlenmektedir.

Altıncı kısım İslam dünyasının Avrupa gücünün yükselmesi ile yüzleşme sürecine ayrılmıştır. Genel olarak Avrupada yaşanan dönüşümler, reformlar ve devrimler karşısında İslam dünyasının aldığı tedbirler ve tepkilere odaklanılmıştır. Ali Yaycıoğlu 18-19. yüzyıllarda Osmanlıların askeri ve mali reformlarını, İranda Safevilerin yıkılmasından sonra Nadir Şah ve diğer bölgesel güçler arasında geçen mücadeleleri ve Hindistan'da Babürlü düzeninden İngiliz hakimiyetine geçişin başlangıç aşamalarını incelemektedir. Bu dönemde siyasi ve askeri başarısızlıklar karşısında İslam dünyasında yükselen reform denemeleri, İslam birliği çağrıları ve sömürgeciliğe karşı direnişleri anlatmaktadır. Ethan L. MENCHINGER, yükselen Avrupa ile başa çıkmak amacıyla gelişen entelektüel akımlarla idari ve askeri reformları incelemektedir. Bu çerçevede öne çıkan aydınları (mesela Cemaleddin Efgani, Namık Kemal vb.), siyaset adamlarını (mesela Mustafa Reşid Paşa, Nâsırüddin Şah vb.) tanıtmaktadır. Jane H. MURPHY, İslam dünyasının 19. yüzyılın ikinci yarısında karşılaştığı modern bilim karşısında aldığı pozisyonu incelemektedir. Özellikle akıl-bilim sorununa, modern bilimler karşısında İslamî ilimlerin konumlarına, bilginin İslamileştirilmesine ve bunun tarih yazımına etkisine değinmektedir. Bu kısmın son bölümünde John O. VOLL, 17. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında tasavvufi akımların durumunu, tecdit hareketlerini, mehdici düşünceleri ve modern dünyanın şartlarına göre tasavvufi akımların dönüşümünü incelemektedir. Diğer kısımlara göre odağı zamansal olarak daha kısa ve belirli bir tema çerçevesinde şekillenen bu bölüm temelde Osmanlılar ve kısmen İrandaki gelişmeler göz ardı edilmişse de editörlerin zihninde 19. yüzyıl Hindistan'ını bir sonraki kısma ayırmının daha uygun düşüştüğü anlaşılmaktadır.

Yedinci kısım sömürgeciliğe ve sömürge sonrası gelişmelere ayrılmıştır. Zamansal olarak 1882'de Mısır'ın İngiliz sömürgesi olması ile başlatılması oldukça anlamlı olup, Hindistan'ın veya Kuzey Afrika'nın sömürgeleşmesini neden esas almadıkları cevaplanması gereken

bir soru olarak durmaktadır. Bu bağlamda 1882 Mısır için önemli bir kırılma iken İslam dünyasının bütünü için çok anlamlı bir gelişme olmayabilir. Hodgson'un dönemlendirmesine göre, 18. yüzyılın sonlarında başlatılan Modern dönem içinde sömürgeciliğe özellikle bir vurgu yapmadan süreci anlatmak daha uygun olabilirdi. Nitekim İslam dünyasında hiç sömürge olmamış (mesela Türkiye, İran) gibi ülkeler de mevcuttu. Şerali Tareen, sömürgeciliğin getirdiği ideolojik araçları incelemektedir. Özellikle sömürge güçlerinin vurguladığı Avrupa ile İslam dünyası arasındaki ontolojik ayrım, ilerleme idealinin sömürge ile sağlanabileceği iddialarının nasıl işlendiğini tartışmaktadır. Buna karşı geliştirilen milliyetçi söylemi ve İslam'da reform çağrılarının uygulama örneklerini tanıtmaktadır. Jacob Skovgaard-Petersen, İslam dünyasında eğitim kurumlarındaki modernleşme mücadelesini, medrese reformlarını, İslamcılığın yükselişini ve bu bağlamda ulemanın devlet erki ile olan münasebetini incelemektedir. Bir taraftan modern şartlara uyum sağlama çabası güdülürken ulemanın yeni meydan okumalara (mesela faiz, finans meselesi) cevap verecek İslam hukukuna uygun fetva verme girişimlerini tartışmaktadır. Mohammed A. Bamyeh ve Armando Salvatore'nin ortak yazdıkları diğer bölümde sömürgecilik sonrası İslam dünyasındaki sivil toplum girişimlerinin siyasi güçlerle olan konumlarını, entelektüel faaliyetlerin kapitalizm ve siyasi otokrasi arasındaki sıkışmışlığı incelemektedir. Son olarak, Cemal Malik, son dönemde tasavvufi akımların teşkilatlanma girişimlerini ve İslamcılık akımları ile örtüşen alanlarını tanıtmaktadır. Liberal dünyada bireyselleşme vurgusunun arttığı bir ortamda kardeşlik bağlarının artırılmasına yönelik girişimlerin ancak modern teknikler kullanarak kısmen başarı gösterdiğini göstermektedir.

Dönemler	Hodgson, <i>İslam'ın Serüveni</i>	<i>Wiley Blackwell İslam Tarihi</i>
1	(692'ye kadar) İslami Kaynaşma	(661'e kadar) Geç Antik Başlangıçlar
2	(692-945) Yüksek Halifelik	(661-946) Yüksek Halifelik
3	(945-1258) Erken Orta Dönem	(946-1258) Erken Orta Dönem
4	(1258-1503) Geç Orta Dönem	(1258-1453) Geç Orta Dönem
5	(1503-1789) Barut İmparatorlukları	(1453-1683) Erken Modernite
6	(1789 sonrası) İslam ve Modern Dünya	(1683-1882) Avrupa ile Yüzleşmek
7		(1882'den sonrası) Sömürgeler ve sonrası

Bu kitap İslam tarihini baştan sona anlatma çabası ile takdiri hak etmektedir. Her ne kadar eksik yanlar kalmış olsa da bu kadar geniş bir coğrafyada hâkim olan bir medeniyeti böyle geniş bir zaman dilimini kapsayacak şekilde anlatmak kolay değildir. Editörler dönemlere ve uzmanlıklara göre uygun yazarlar bulup 28 bölümde bütün İslam tarihini bir kitaba sığdırmayı başarmışlar. Sonraki baskılarda eksik yanların giderilmesi ile daha kapsamlı bir eser olma imkânı da mevcuttur. Kitap hem uzmanlara hem de İslam tarihini merak eden ancak uzman olmayan sosyal bilimcilere hitap etmektedir. Hodgson'un eseri *İslam'ın*

Serüveni'ne göre daha basit bir İslam tarihi okumayı hedefleyen okuyucular için idealdir. Ancak bu haliyle de kapsamı ve içeriği ile bazı bölümler konuya aşina olmayanlar için karmaşık ve fazla detaylı gelebilir.

Türkçe baskı bağlamında birkaç hususa dikkat çekmek gerekirse, genel olarak başarılı bir çeviri olduğunu söyleyebiliriz. Sonraki baskılarda giderilmesi gereken birkaç baskı hatasına değinmek yerinde olacaktır. Dipnotlarda tutarsızlıklar mevcut olup bazı kitap isimleri italik olması gerekirken düz yazılmış. Ayrıca, alıntıların gösteriminde de tutarsızlıklar söz konusudur. Mesela içe girinti olarak verilen alıntılarının bazıları (s. 318) normal paragraf olarak verilmiştir. En dikkat çekici husus ise kitabın “Giriş” bölümünün hiç çevrilmemiş olmasıdır. İngilizce baskıda editörlerin (ve ilave olarak Johann P. Arnason'un) ortak olarak kaleme aldıkları giriş kısmı kitabın temel yapısını ve tercih ettikleri dönemlendirmenin mantığını anlatmaktadır. Bu kısım ya tasarım aşamasında gözden kaçtı ya da çevirmenin takdiri ile kitabın dışında tutuldu. Her hâlükârda kitabın orijinal versiyonuna yapılan bir müdahale olarak bu bölümün neden dahil edilmediği önemli bir sorudur. Bu hususların sonraki baskılarda düzeltilceğini ümit ederiz. Ayrıca kitabın İslam tarihi okurları için ufuk açıcı olacağını da düşünmekteyiz.